

АНАЛІТИЧНА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА: ДО ПИТАННЯ ПРО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ

МАРТИНИШИН Галина Йосипівна - аспірант факультету теорії та історії права Хмельницького університету управління і права

УДК 340.12

В статті досліджується поняття аналітичної філософії права, її істини і методологія. Автор приходить до висновку, що помилково розглядають останню як упорядочену систему знань (науку). В той же час в межах аналітичної філософії права можна отримати ряд достовірних знань про правову дійсність, що дозволяє розглядати її як міждисциплінарне напрямлення правових досліджень. Характеризуються методи аналітичної філософії права.

Ключові слова: аналітична філософія права, методологія, логіко-семантичний аналіз права.

Вступ

Постметафізична філософія ХХ століття означилась народженням і занепадом низки парадигм, між якими, здавалося б, не так багато спільного. Феноменологія, екзистенціалізм, філософська герменевтика, логічний позитивізм, аналітична філософія, структуралізм, постструктуралізм, постмодернізм – становлять традиції мислення, що настільки далекі одна від одної, що може виникнути закономірне питання – чому ми говоримо про них як про напрямки постметафізичного мислення, протиставляючи тим самим традиційній метафізиці, котра взяла свій початок у греків і закінчила Г. Гегелем? Відповідь на це питання криється в установці на дослідження мови, без якої жоден з означених проектів не був би реалізований. Це саме стосується філософії права. Кожен з аль-

тернативних напрямків її розвитку, як-от: структуралістичний, постструктуралістичний чи герменевтичний – має своїм спільним знаменником увагу до мови права.

Мета

Пропоноване дослідження присвячене окресленню поняття одного з магістральних напрямків осмислення права – аналітичної філософії права. Окремі аспекти досліджуваного питання були предметом дослідження таких вітчизняних теоретиків і філософів права, як О.О. Бандура, В.С. Бігун, Д.А. Гудима, С.П. Добрянський, О.В. Грищук, Ю.М. Оборотов, О.В. Петришин, П.М. Рабінович, С.П. Рабінович, О.П. Семітко, С.С. Сливка, В.О. Оксамитний, І.Л. Честнов та ін. Більш глибоко аналітична традиція осмислення права закріпилася на Заході завдяки роботам Г. фон Врігта, Г. Гарта, Р. Дворкіна, Дж. Раца, Дж. Ролза та б. ін.

Пропонована стаття складається з трьох частин. У першій ми схарактеризуємо поняття аналітичної філософії та, йдучи від загального до конкретного, дамо визначення поняттю аналітичної філософії права. При цьому ми наведемо основні риси, які відрізняють її від інших філософських способів осмислення права. У заключній частині ми схарактеризуємо основні риси методології аналітичної філософії права.

І. Поняття аналітичної філософії. Аналітична філософія належить до порівняно молодих філософських традицій, що офор-

милася у середині ХХ ст. роботами Г. Фреге, Е. Мура, Б. Рассела, Л. Вітгенштайна, Р. Карнапа, М. Шліка та ін. Поштовхом до появи цієї традиції є праці Г. Фреге, який, будучи математиком за фахом, першим почав розробляти новий методологічний арсенал для вирішення питань філософії, адже, на його думку, низці філософських робіт настільки сильно бракувало загальних уявлень про мову, якою вони формулювали і вирішували свої питання. Це заводило філософські міркування в лабіринти безглузвих псевдопроблем, вирішити які була покликана філософія Фреге. Ця риса – установка на вирішення проблем радше ніж на їхнє спекулятивне осмислення – зберіглася з аналітичною філософією і донині.

Пізніше, від Фреге до Е. Мура та Б. Рассела, а від них до Л. Вітгенштейна та гуртка Віденських позитивістів, аналітична філософія набула певних виразних рис, що дозволило кваліфікувати її як окрему традицію думки. На міркування А.С. Синиці, особливостями аналітичної філософії були: а) абсолютизація формального підходу до мови. Вважалося, що можна побудувати таку формальну мову, з допомогою якої можна було б описати чітко, ясно й однозначно усе різноманіття феноменів дійсності; б) розуміння мови не як засобу виразу думок, а як «образу світу». В аналітичній філософії було зміщено акценти з відношення «мислення – дійсність» на відношення «мова – дійсність». Реальність об'єктивної дійсності й адекватність мови як образу цієї дійсності забезпечували таким чином достовірність пізнання; в) інтерпретація семантичного аспекту мови за допомогою побудови ефективних синтаксичних логіко-математичних моделей. У зв'язку з цим істина стала розумітися як властивість висловлювань про факти дійсності, яку можна виразити з допомогою формального апарату науки логіки; г) на основі експлікації понять смислу, значення, істинності, імені, висловлювання, вивідності відбулася дистинкція понять мови-об'єкта (формалізованої конструкції) й метамови (логіко- семантичного засобу аналізу мови-об'єкта) [1, 10].

Усе сказане цілком відповідає дійсності, але водночас не прояснює питання про те, чим власне аналітична філософія відрізняється від інших напрямів філософської думки ХХ ст., адже тут ідеться про *наслідки й висновки з тої відмінності, яку аналітична філософія має у відношенні до інших традицій думки.*

Цікаві міркування стосовно означеного питання наводить один з найвідоміших філософів-аналітиків РФ В.О. Суровцев. По-перше, дослідник вважає, що хибно характеризувати аналітичну філософію «ззовні», користуючись незрозумілим методологічним фундаментом. Натомість він пропонує для її характеристики використати засоби самої аналітичної філософії, а саме теорію мовних ігор пізнього Л. Вітгенштайна. Цей австрійський філософ розглядав мову як переплетіння сімейних подібностей між різноманітними «мовними іграми» – конкретними ситуаціями спілкування, практиками взаємодії між «гравцями», комунікантами, співрозмовниками тощо [2]. Відтак, на думку В.О. Суровцева, хибно намагатися дати універсалістське визначення аналітичній філософії на основі знаходження спільної риси, яка б була властива всім її напрямкам. Усі вони переплетені між собою, хоча спільного знаменника тут годі знайти [3].

Одним з варіантів визначення аналітичної філософії є топічний варіант, тобто характеристика її через «спільне місце», чи, простіше кажучи, осередок. Дати поняття аналітичній філософії через топічний принцип навряд чи вдасться, про що свідчить історія її розвитку. Хоча часто таким осередком вважають до- і післявоєнний Кембридж, не слід забувати, що аналітична філософія зародилася у Німеччині (Г. Фреге), а продовження свого набула не тільки в Британії, але й у Австрії (Віденський гурток на чолі з М. Шліком) та США (завдяки У.В.О. Куайну та ін.).

Генетичний параметр для характеристики аналітичної філософії теж навряд чи може претендувати на відповідність, бо аналітична філософія є спадкоємницею не єдиної філософської течії, а багатьох. При цьому, звісно, неможливо заперечувати

серйозний вплив на аналітичну філософію британського емпіризму та позитивізму, з їх орієнтацією на науковість, достовірність як принцип епістемології.

О. Васильченко та О. Панич стверджують, що складність «окреслення змісту терміну «аналітична філософія» безумовно пов'язана з тією невизначеністю вододілів у сучасній філософії загалом, яка склалася на початку XXI століття під впливом низки соціально-історичних, культурних та інституційних чинників» [4, 6]. Дійсно, вкрай важко сказати, де закінчується позитивізм, лінгвістика, логіка тощо і починається аналітична філософія. Однак це, на наше міркування, жодним чином не повинно применшувати потребу в тому, аби такі «вододіли» відшукувати й проводити по них концептуальні лінії розмежування.

«Аналітичну філософію – твердить В.О. Суровцев, – об'єднує загальний методологічний мотив. Цей мотив ... можна позначити як дослідження різних мовних практик ... В аналітичній філософії головна увага приділяється двом темам: по-перше, дослідженню ролі мови в мисленні і комунікації і, зокрема, проблемі того, яким чином забезпечується значення мовних виразів; по-друге, вивчення логіки дослідження і методології пізнання настільки, наскільки вони повинні мати справу з оцінкою різних технік і умов досягнення істинних переконань і обґрунтованих тверджень» [3].

Таким чином, аналітична філософія є поєднанням особливої тематики (мова-дійсність), увага до методології дослідження з орієнтацією на достовірні знання, які можна перевірити (зокрема йдеться про «візитну картку» аналітичних філософів мисленнєві експерименти).

II. Аналітична філософія права. По правді сказати, жодної школи аналітичної філософії права в Україні наразі нема, що зумовлено, зокрема, нетривалою історією розвитку вітчизняної філософії права взагалі, а також тим, що ще з радянських часів за нею тягнеться, так би мовити, погана слава. Я. Шрамко цілком справедливо відзначає цю цілком справедливу і для української науки тенденцію, яка склала-

ся: стійка традиція позначати як «неопозитивізм» будь-яку раціоналістичну і науково орієнтовану філософську концепцію XX сторіччя» [5, 12].

Втім, такі тенденції слід безумовно долати шляхом раціональної аргументації, адже цілком зрозуміло, що принаймні Західна академічна філософія права перебуває під дуже значним впливом аналітичної традиції і, передусім, праць Г.Л.А. Гарта, котрий першим переніс відомі на той час конструкції аналітичної філософії в юриспруденцію, змінивши *модус запитування*: замість одвічних питань про те, що таке право чи держава, Гарт запропонував передусім схарактеризувати самі юридичні поняття, які, на його думку, не мали, на відміну від понять буденної мови! – безпосереднього зв'язку зі світом фактів [6, 132].

Гарт увів у юриспруденцію принцип, згідно з яким замість запитування про смисл окремих термінів, слід використовувати ширший контекстологічний підхід, і визначати цілі речення «у русі»: «(1) Висловлення форми «Х має суб'єктивне право» істинно, якщо виконуються наступні умови: (а) у наявності є правової системи; (б) відповідно до норми або норм цієї системи якась інша особа Y у таких обставинах зобов'язана вчинити деяку дію або утриматися від неї; (с) цей обов'язок знаходиться в правовій залежності від вибору X або якоїсь іншої особи, уповноваженої діяти від його імені, і при цьому Y зобов'язаний здійснити деяку дію або утриматися від неї, тільки якщо в цьому полягає вибір X (або іншої вказаної особи) або, навпаки, поки X (або зазначена особа) не вибере зворотне; (2) висловлювання форми «Х має суб'єктивне право» вживається для того, щоб отримати юридичний висновок у конкретному випадку, який підпадає під такі норми» [7, 49]. Як бачимо, Гарт тут пропонує дещо схоже з тим, що Г. Фреге пропонував наприкінці XIX ст. – зміна філософії через розуміння мови і через зміну питань, які повинні бути поставлені.

Поступово з розробкою методологічного арсеналу аналітичної філософії права її предмет почав розширюватись і нині охоплює широке коло питань, починаю-

чи від логіки норми, проблеми співвідношення права і моралі, закінчуючи моделями прийняття судових рішень. Однак незмінними – успадкованими від аналітичної традиції – є орієнтація на достовірні підтверджені факти; використання в якості засобу аргументації положень лінгвістичного аналізу; розгляд філософських проблем як мовних ускладнень, що потребують прояснення; використання особливої методології, про що мова піде нижче.

III. Методологія аналітичної філософії права. Аналіз сучасних досліджень методології аналітичної філософії права дозволяє виокремити наступні її методи:

- метод трансгресії. Цей метод полягає в перенесенні методів з однієї галузі знань у іншу. Так, одним з факторів, що забезпечив міцні позиції гартівської філософії в академічних колах Заходу є те, що цим англійським філософом було перенесено у сферу юриспруденції засоби логічного аналізу мови;

- метод контекстуального перекладу, що означає своєрідну заборону на «висмикування» фрази з контексту, адже будь-яке слово може набувати свого смислу в контексті речення, а речення – у контексті наявної системи мовних практик (Л. Вітгенштейн);

- метод концептуального аналізу – це запропонований ще Е. Муром спосіб виокремлення смислового ядра терміну через аналіз різних контекстів його вживання;

метод екстраполяції: на думку В.В. Огленева та В.О. Суровцева цим методом забезпечується перенесення «класичної логіки» в інші дискурси [6, 26];

- метод семантичного абстрагування: тут мається на увазі запропонований У.В.О. Куайном аналіз автономного вжитку слів, коли вирази виступають в якості особистих власних імен, що дозволяє зрозуміти значення слів, котрі не мають емпіричного відповідника;

- метод мовних ігор: аналіз того, як саме у ситуаціях спілкування вживаються слова. Таким чином вдається позбутися наївних уявлень про існування абстрактного й незмінного змісту мовних виразів,

а віднайти справжній зміст (значення), який ті мають дійсно в практиці спілкування (Л. Вітгенштейн);

- аналіз деонтологічної спрямованості юридичних норм та приписів права: за його посередництва вдається встановити ілюквативну й перлюквативну силу висловлювань у джерелах права і не тільки.

Як бачимо, всі ці методи, що ми означили як типові для аналітичної філософії права, мають декілька спільних ознак, а саме: пов'язані з логікою та орієнтовані на науковий аналіз значення мовних виразів.

Деякі висновки

У якості підсумку слід сказати, що аналітична філософія права, з огляду на строкатість предмету й методології, не може вважатися певною впорядкованою галуззю знань, але становить одну з течій в рамках філософії права. Можемо спробувати запропонувати наступне визначення: аналітична філософія права – це використання засобів логіко-семантичного аналізу для вирішення гранично-загальних проблем правової дійсності, що орієнтоване на достовірні й такі, які можна верифікувати й фальсифікувати, твердження.

Література

1. Синиця А. С. Аналітична філософія / А.С. Синиця. – Львів: ЛДУФК, 2013. – 304 с.

2. Витгенштейн, Людвиг (1889-1951). Предварительные материалы к «Философским исследованиям», повсеместно известные как Голубая и коричневая книги / Людвиг Витгенштейн ; [пер. с англ.: В. А. Суровцев, В. В. Иткин]. – Новосибирск : Сибирское унив. изд-во, 2008. – 253 с.

3. Суровцев В.А. Аналитическая философия: всеобщее и нюанс / В.А. Суровцев // Доклад на конференции «Аналитическая философия: проблемы и перспективы развития в России» (СПбГУ, 28-31 мая 2012) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=185

4. Васильченко А. Аналітична філософія права в Україні: quo vadis? / А. Ва-

АНОТАЦІЯ

В статті досліджується поняття аналітичної філософії права, її витoki та методологія. Автор доходить думки, що помилково розглядати останню як впорядковану систему знань (науку). Водночас в рамках аналітичної філософії права можна отримати низку достовірних знань про правову дійсність, що дозволяє розглядати її як міждисциплінарний напрямок правових досліджень. Характеризуються методи аналітичної філософії права.

SUMMARY

The article examines the concept of analytic philosophy of law, its sources and methodology. Author comes to the idea that it's wrong to regard the latter as an ordered system of knowledge (science). However, analytical research can bear a number of reliable knowledge about the legal reality. This allows to qualify it as an interdisciplinary area of legal research. Author characterizes methods of analytical philosophy of law.

Сильченко, О. Панич // Філософська думка. – 2011. – № 3. – С. 5-8.

5. Шрамко Я. Що таке аналітична філософія / Я. Шрамко // Філософська думка. – 2011. – № 3. – С. 10-17.

6. Оглезнев В.В. Аналитическая фило-

софия, юридический язык и философия права / В.В. Оглезнев, В.А. Суровцев. – Томск: Изд-во Том. Ун-та, 2016. – 236 с.

7. Hart H.L.A. Definition and Theory in Jurisprudence / H.L.A. Hart // Law Quarterly Review. – 1954. – Vol. 70. – Pp. 37-60.